

Отримано: 05 жовтня 2017 р.

Прорецензовано: 16 жовтня 2017 р.

Прийнято до друку: 19 жовтня 2017 р.

e-mail: Olichka.Tkachuk64@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-68-177-180

Ткачук О. С. Формування фонетико-графічної компетентності молодших школярів / О. С. Ткачук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 68. – С. 177–180.

УДК 373.3.016:811.161.2(07)

Ткачук Ольга Сергіївна,

старший викладач кафедри теорії і методик початкового навчання,
Рівненський державний гуманітарний університет

ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИКО-ГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядається актуальна на сучасному етапі розвитку лінгводидактики проблема формування фонетико-графічної компетентності молодших школярів на уроках української мови. Проаналізовані основні причини виникнення помилок в учнів 1–4 класів під час письма, визначені способи їх попередження та шляхи усунення, обґрунтовані педагогічні прийоми засвоєння фонетичних і графічних знань школярами, акцентована увага на систематичності цієї роботи на уроках української мови в початкових класах.

Ключові слова: фонетико-графічна компетентність, звук, буква, звуковий і звуко-буквений аналіз, фонематичний слух.

Ткачук Ольга Сергеевна,

старший преподаватель кафедры теории и методики начального образования,
Ровенский государственный гуманитарный университет

ФОРМИРОВАНИЕ ФОНЕТИКО-ГРАФИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье рассматривается актуальная на современном этапе развития лингводидактики проблема формирования фонетико-графической компетентности младших школьников на уроках украинского языка. Проанализированы основные причины возникновения ошибок в учеников 1–4 классов при письме, определены способы их предупреждения и пути устранения, обоснованы педагогические приемы усвоения фонетических и графических знаний учениками, акцентировано внимание на систематичности этой работы на уроках украинского языка в начальных классах.

Ключевые слова: фонетико-графическая компетентность, звук, буква, звуковой и звукобуквенный анализы, фонематический слух.

Olha Tkachuk,

Senior Lecturer at the Department of Theory and Methodology of Elementary Education,
Rivne State Humanitarian University

THE FORMATION OF FONETIC-GRAPHIC COMPETENCE OF YOUNGER STUDENTS

The article considers the problem of formation of phonetic and graphic competence of junior pupils in Ukrainian lessons at the present stage of development of linguodidactics. The main causes of mistakes in pupils of grades 1–4 at the time of writing are analyzed, methods of their prevention are identified and ways of elimination, pedagogical techniques of assimilation of phonetic and graphic knowledge by students are grounded, attention is paid to the systematic nature of this work in the lessons of the Ukrainian language in the elementary school.

It is proved that the question of perfect mastering of the phonetic system of the Ukrainian language, its deep theoretical study in the elementary school, is actual and quite acute, because the degree of formation in the younger students of phonetic and graphic competence is the most important prerequisite for the formation of all types of speech activity. It is emphasized that effective methods of formation of phonetic-graphic competence are sound and sound-letter analyzes, which help to understand the sequence of sounds in the word, to establish correct correlations between sounds and letters, the development of phonemic hearing, which in turn helps to overcome the defects of pronunciation and the formation of valuable phonemic representations. The study of phonetics and graphics of the Ukrainian language requires a scientific understanding of sound and graphic systems, taking into account the peculiarities of their learning by students of different age groups, the application of new technologies of language learning.

Key words: phonetic-graphic competence, sound, letter, sound and sound-letter analysis, phonemic hearing.

Сьогодні навчання української мови в початковій школі має бути спрямоване на оволодіння учнями мовною освітою та забезпечення мовленнєвого розвитку учнів. Досконале засвоєння фонетико-графічного матеріалу є вагомим причиною успішного оволодіння навичками читання й письма, яке неможли-

ве без фонетико-графічної компетентності учня, що сприяє розкриттю потенційних можливостей дитини, як особистості, набуття нею мовленнєвих умінь і навичок, необхідності навчитися користуватися як усною, так і писемною мовою.

На сьогодні в повній мірі не вивчено питання формування фонетико-графічної компетентності молодших школярів. Результати педагогічних спостережень із досліджуваної теми вказали на недостатньо розроблені технології засвоєння й застосування фонетичного матеріалу на уроках мови, а саме: простежується відсутність науково обґрунтованих способів керівництва навчально-виховним процесом (методи, прийоми, форми та засоби навчання) фонетичного спрямування. Дослідження показали, що існує низка недоліків, які знижують рівень ефективності фонетико-графічної роботи, що, певною мірою, негативно впливає на шкільні досягнення молодших школярів. Шкільна практика свідчить, що у процесі опрацювання мовних й орфографічних тем на уроці мало місця займають спостереження учнів за звуковими мовними явищами; недостатні артикуляційно-слухові й орфоепічні вправи; не завжди увага зосереджується на чіткості вимови звуків, на вживанні висловів у плані чіткого розмежування звука й букви.

Проблема формування фонетико-графічної компетентності молодших школярів перебуває в центрі уваги українських науковців (М. Вашуленко, Н. Деркач, П. Жедек, Г. Коваль, О. Савченко, Н. Скрипченко, Н. Тоцька, О. Хорошковська та ін.). Учені переконливо доводять, що грамотність учнів зростає, якщо вони усвідомлюють найважливіші положення орфографії, основні принципи правопису. Один зі шляхів успішного вирішення питання полягає у формуванні фонетико-графічної компетентності на основі осмислення природи, зокрема, звукової системи орфографічних правил. Оскільки українське письмо є звуковим (фонематичним), дитина навчиться писати лише тоді, коли оволодіє вміннями перетворювати звуки на графічні знаки. Процес перекодування ґрунтується на чіткому уявленні про ті реальні співвідношення, які існують між звуками та буквами. Щоб написати слово, дитина повинна виконати цілу низку дій: з'ясувати, із яких звуків складається слово, визначити послідовність звуків у слові, диференціювати збіг приголосних, перекодувати фонему у графему.

Первинне ознайомлення із графічною компетентністю – це формування, перш за все, фонетичної компетентності учнів початкових класів – засвоєння звукового аспекту слова.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні необхідності формування фонетико-графічних умінь в учнів початкових класів.

Мовний розвиток дитини, її результативне навчання в школі перебувають у прямій залежності від правильної організації й самого змісту праці над засвоєнням елементів знань із фонетики та графіки. Взаємопов'язане навчання фонетики та графіки вимагає застосування методичних прийомів, в основі яких лежать активні спостереження, дії та розумові операції з одиницями усного мовлення. Вивчення фонетико-графічного матеріалу на уроках української мови в початкових класах забезпечує повне усвідомлення особливостей звуко-графічної системи української мови, оптимальний спосіб керівництва процесом оволодіння орфоепічними та орфографічними навичками.

Вивчення української мови молодшими школярами починається з навчання грамоти й відбувається в рамках особистісно зорієнтованого підходу з урахуванням рівня мовного розвитку, мовленнєвих здібностей та індивідуальних особливостей кожної дитини. Лінгвістичною основою такого навчання є фонетична та графічна системи української мови у їх взаємозв'язку, практичне засвоєння яких розпочинається в першому класі та здійснюється впродовж усього початкового курсу вивчення мови [2, с. 274]. Якщо в першокласників формування фонетико-графічної компетентності найчастіше здійснюється на основі наслідування, то в наступних класах необхідно аналізувати мовні явища і дії. У процесі вивчення фонетичного та графічного матеріалів потрібно використовувати різні розумові дії – спостереження, порівняння, моделювання, узагальнення, аналіз і синтез, здійснюючи їх над звуками та їхньою матеріальною основою – буквами. Молодші школярі свідомо засвоюють фонетичні та графічні поняття, орфоепічні та фонетико-графічні норми, у них створюється ґрунтовна основа для оволодіння мовними та мовленнєвими вміннями та навичками. Початковим етапом в оволодінні письмом є аналіз звукового складу слова, що передбачає визначення послідовності й кількості звуків у слові та подальше перекодування фонем у графему. Слабка сформованість фонематичних процесів і звукомови перешкоджає значній частині школярів своєчасно оволодіти практичними навичками аналізу й синтезу звукового складу слова. Ця обставина (як наслідок) створює труднощі в засвоєнні учнями початкових класів граматики, оскільки продуктивне опанування її полягає саме в умінні аналізувати усне мовлення і складову звукову форму слова.

Важливим завданням у вивченні елементів фонетики та графіки є набуття учнями вміння розрізняти звуки й букви. Необхідно з самого початку навчання домогтися правильного уявлення про взаємозв'язок між вимовою й написанням, зруйнувати «фетишизм букви», який є в дітей, схильних ототожнювати звук і букву.

Формування орфографічної компетентності неможливе без фонетичних знань. Так, після вивчення розділу «Звуки і букви» учні засвоюють низку правил, важливих у навчанні школярів грамотного письма. Це, наприклад, вимова і правопис слів із ненаголошеними голосними [eⁿ], [и^e] у коренях слів, які перевіряються наголосом, вимова і правопис слів із дзвінкими приголосними в кінці та середині слів

перед глухими, вживання знака м'якшення, апострофа, подвоєння букв унаслідок подовження звуків у вимові. Успішність навчання орфографії безпосередньо залежить від рівня фонетичних знань, умінь, що сформовані на їх основі.

У початкових класах учням важко усвідомити основні закономірності української орфографії, системність її понять і правил, що стає серйозною перешкодою на шляху формування орфографічної навички. Орфографічна пильність молодших школярів полягає насамперед у вмінні виявляти звук, що знаходиться у слабкій позиції, і вже потім позначати його відповідною буквою. Замість того, щоб збагнути певну закономірність у написанні слів, учневі доводиться щоразу користуватися іншими прийомами правопису. Вивчення звукової будови української мови слід проводити в тісному зв'язку з орфографією, оскільки багато неправильних написань зумовлені, перш за все, неправильною вимовою. Сутність засвоєння писемного мовлення, за фонетичним принципом, полягає в тому, що дитина у процесі написання порівнює написане з орфоепічною вимовою. Щоб учень засвоїв норми фонетики та графіки української мови, необхідно формувати вміння відтворювати на письмі фонемі відповідними графемами. Тому вже на початкових етапах опанування писемного мовлення учні відчувають значні труднощі, пов'язані з неспроможністю засвоїти фонетичний принцип письма, що проявляється у великій кількості помилок. До таких помилок належать помилки на заміну або змішування на письмі букв, що відповідають звукам, близьким за своїми акустико-артикуляційними ознаками.

Ці помилки спостерігаються серед таких фонетичних груп: глухі – дзвінки (*обід – обіт, рибка – рипка, стежка – стешка*); тверді – м'які (*сьогодні – согодні, льотчик – лотчик, обличчя – облича*); свистячі – шиплячі (*на дошці – на досьці, у книжці – у книзьці*); звукосполучення [*шч*] (*щасливий – шчасливий, щука – шчука*); африкати (*бджілка – бжілка, дзвоник – звоник, гудзик – гузик*). Ці звуки є артикуляційно близькими, їх легше диференціювати на слух, ніж за артикуляцією. Процес написання букв відбувається не за акустичними, а за артикуляційними ознаками фонемі.

Основними причинами цих помилок є: 1) недостатнє використання слухового контролю; 2) нечіткість фонематичних уявлень про звуковий склад слова як наслідок порушеної вимови звуків; 3) порушення фонемного сприймання.

Дуже часто діти роблять помилки на пропуски, вставки, перестановки букв і складів. Найчастіше додаються, пропускаються чи переставляються голосні у відкритому складі, ненаголошеній позиції, приголосні – перед наголошеними голосними, а також під час збігу. У заданих умовах ці звуки є менш вираженими, кінестетично нечіткими, нерозчленованими у вимові, що знижує здібність їх розрізняти, диференціювати їхні фонематичні якості. В основі таких помилок лежить недостатня стійкість, автоматизованість операції звукового аналізу під час ускладнення умов виконання завдання. Ці фонетичні явища, як і саме орфографічне правило, стануть доступними і зрозумілими учням лише за умови, якщо буде приділено достатню увагу спостереженням за вимовою аналізованих звуків у словах і позначенням їх відповідними буквами.

Однією з причин орфографічних помилок у молодших школярів є недосконалість мовленнєвого слуху, що, у свою чергу, негативно позначається на навичках фонематичного аналізу слів, покладеного в основу правопису. Тому розвинений фонематичний слух потрібен і для оволодіння артикуляційними та орфоепічними вміннями та навичками, і для формування навички письма (заміна звукового комплексу слова буквеним), орфографічних дій (умінь і навичок).

Ефективними прийомами формування фонетико-графічної компетентності є звуковий та звуко-буквений аналізи, які сприяють усвідомленню послідовності звуків у слові, встановленню правильних співвідношень між звуками і буквами, розвитку фонематичного слуху, а це, в свою чергу, сприяє подоланню вад вимови і формуванню повноцінних фонематичних уявлень. Важливо навчити молодших школярів чітко розрізняти ці два поняття. Звуковий аналіз виконується на рівні звукового складу слів – учні сприймають на слух вимовлене вчителем слово, самі вимовляють його (це допомагає розчленуванню слова на звуки), ділять слово на склади, визначають наголошений склад, встановлюють звукову послідовність у слові, визначають, які з них голосні, а які приголосні, частково чи повністю аналізують якість приголосних (за твердістю – м'якістю, за дзвінкістю – глухістю) [4, с. 277]. Власне звуковий аналіз є першим ступенем звуко-буквеного аналізу і є його складником. Мета звуко-буквеного аналізу полягає у з'ясуванні співвідношення звукової структури слова з її буквеним позначенням. Під час виконання звуко-буквеного розбору (залежно від змісту роботи) вживання букв на письмі пояснюємо за допомогою двох аналізів: 1) фонетико-графічного (*літо* – звук [л'] позначаємо буквою «ел», звук [і] позначаємо буквою «і», звук [т] позначаємо буквою «те», звук [о] позначаємо буквою «о»); 2) фонетико-орфографічного ([*зи^ема*] – звук [и^е] позначаємо буквою «и»), бо *зіми* – обґрунтовується вибір орфограми за правилами).

Отже, звуковий та звуко-буквений аналізи формують в учнів орфографічну пильність, тобто вміння швидко та безпомилково знаходити в слові важкі для написання орфограми, помічати розходження між звучанням і написанням. Визначення та константність уявлень про звукову будову слова, вміння виділяти фонемі з різноманітних мовленнєвих сполучень, диференціація звуків, визначення місця конкретного звука в слові та ін. – є підґрунтям успішного засвоєння писемного мовлення. Аналітичні вправи повинні обов'язково доповнюватися синтетичними. Методика проведення синтетичних вправ полягає в

тому, що учні за вказаними фонетичними ознаками добирають конкретні слова, внаслідок чого удосконалюються вміння, які потрібні на письмі: уміння розкласти слово на звуки, вміння синтезувати їх. Така робота сприяє осмисленню молодшими школярами звукових закономірностей мови, створює основу для усвідомлення мовного матеріалу, розвитку навичок мовлення. Тому вчителю на уроках української мови слід приділяти увагу як вправам на звуковий аналіз, так і на синтез.

Ще одним шляхом реалізації фонетико-графічної компетентності є відповідність дидактичної структури уроку виучуваному матеріалу. Вивчення цього матеріалу вимагає доцільного використання на кожному уроці аналітичних, аналітико-синтетичних, синтетичних форм роботи, які допоможуть учням засвоїти найголовніші орфоепічні, орфографічні та пунктуаційні правила української літературної мови.

Питання досконалого опанування фонетичною системою української мови, глибокого теоретичного її вивчення в початковій школі – актуальне, адже ступінь сформованості в молодших школярів фонетико-графічної компетентності є найважливішою передумовою для формування всіх видів мовленнєвої діяльності. Вивчення фонетичного та графічного матеріалів у початкових класах вимагає наукового розуміння звукової і графічної систем, урахування особливостей їх засвоєння учнями різних вікових груп, застосування нових технологій навчання мови.

Література:

1. Коваль Г. П. Звуко-буквений аналіз на уроках української мови у початкових класах. Спецкурс з методики викладання української мови : навч. посіб. для студ. пед. фак-ту / Г. П. Коваль. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 80 с.
2. Коваль Г. П. Методика викладання української мови. Рекомендації до виконання науково-дослідної тематики : навчально-методичний посібник для студентів ВНЗ / Г. П. Коваль, Т. Б. Суржук. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 368 с.
3. Логопедія : підручник / за ред. М. К. Шеремет. – К. : Слово, 2010. – 524 с.
4. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за наук. ред. М. С. Вашуленка. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 364 с.